

AZERBAJCAN ÂŞIK ŞÂİRLERİ VE ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER I¹

Dursun YILDIRIM *

Türk şiir sanatının gelişmesinde eski Kam/Baksı/Oyun/Ozan² tipinden önce Dede/Ata³ ve bilâhare Âşık tipine dönüşen sözlü edebiyat geleneği şâirleri mühim bir mevki işgal ederler.⁴ Aslında, sırası gelmişken hemen şunu da ilâve edelim ki, âşık tipi, sadece şiir sanatımızın gelişmesinde değil, aynı zamanda Türk hikâye/destan/roman ve tiyatro sanatlarımızın tekâmülünde de benzer bir rol oynamıştır. Dolayısıyla âşık yaratıcılığı, sanatı, repertuarı ve geleneği ile edebiyatımızda, ken-

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1. Bu makalede yer alan metinler büyük ölçüde, "Azerbaycan Aşıqları ve El Şairleri I" adlı eserden alınmıştır. Sözü geçen eser, Ehliman Ahundov tarafından hazırlanmıştır. Ancak, Ehliman Ahundov, iki cilt olarak tasarladığı eserini bitirememiş ve vefat etmiştir. İsrail Abbasov ve Tahmasp Ferzeliyev tarafından ikmal edilen eser, 1983 yılında Azerbaycan İlimler Akademisi yayınları arasında yer almıştır. Antolojik eser, cönklerden ve sözlü geleneklerden tespit edilen şiirler ihtiva etmekte ve yaratıcıları hakkında kısa bilgiler vermektedir. İsrail Abbasov'un esere yazdığı "mukaddeme", antolojinin hangi prensipler çerçevesinde ikmal edildiğini açıklamakta ve Azerbaycan âşık şiiri sanatını tarihi gelişimini ana çizgileriyle belirtmektedir. Antolojide yer alan bir kısım metinler eski arap harfli Türk alfabesiyle yazılmışsa da, bunların hangi ölçülerden hareketle "Srlik" alfabeyle aktarıldığı zikredilmemiştir. Bu sebeple, metinleri, yayınlanmış şekillerine bağ kalarak makalemize aldık. Alfabemizde bulunmayan sesleri ise, transkripsiyon işaretlerini kullanmak suretiyle göstermeğe çalıştık. Palatalizasyon gösteren ses işaretleri üzerine (') konmuş; r=g, x=h, e=é ile karşılanmıştır. Orijinal metinlerin neşrinde transkripsiyon işaretleri kullanılmış olsaydı, yayıncıların aynı zamanda Türk dili tarihi ile uğraşan öğrencilere de çok kıymetli malzemeler kazandırmış olurlardı. Antoloji, bu eksikliğine rağmen, âşık sanatının gelişimine ışık tutacak nitelikte, dikkatli ve titiz bir çalışmanın ürünüdür.

Sözü geçen eserin elimize ulaşmasını sağlayan Azerbaycan Dış Ülkelerle Dostluk Cemiyeti Başkanı, değerli şâir Nebi Hezri'ye açık teşekkürü bir borç bilirim.

"Azerbaycan Aşıqları ve El Şairleri I" adlı eser, bundan sonra gerektiğinde "AAEŞ" kısaltmasıyla verilecektir.

2. Bu tiplerin tarihi tekâmülü hakkında yapılmış en son araştırma Kazak İlimler Akademisi üyesi E.D.Turmov'a aittir. "Kazak Aız Edebiyetin Casavşılardın Bayırğı Ökilderi" adını taşıyan bu çalışma, 1976 yılında Alma-Ata'da yayınlanmıştır.
3. AAEŞ., sh.7
4. M.Fuad Köprülü'nün muhtelif yerlerde çıkan ve konumuzu ilgilendiren mühim makaleleri, "Edebiyat Araştırmaları. Ankara, 1966" adlı eserinde bir araya getirilmiştir.

dine mahsus bir "mektep" meydana getirmiştir.⁵ Biz, bu makalemizde, sözü geçen "mektep" in Azerbaycan sahası temsilcilerini, eserlerinden örnekler /sadece şiirlerinden/ vermek suretiyle okuyucuya kısaca tanıtmak istiyoruz.

Azerbaycan sahası âşıkları arasında, hayatı hakkında malumat sahibi olduğumuz ilk şâir, XVI. yüzyılın başlarında, Şah İsmail Hetaî devrinde yaşamış olan âşık Kurbanî'dir. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. O, âşıklar arasında "Dirili Kurbanî" diye, tanınır. Buna göre, Güney Azerbaycan'ın Diri köyünden olması muhtemeldir.⁶ Âşık şâirin hayatını konu edinen "Kurbanî" destanında yer alan şiirler, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.⁷

Kurbanî, devrinin kudretli âşık şâirlerindedir. Bir koşmasından, muhtemelen atışmak için Kars'a geldiğini ve Karslı Osman'a misafir olduğunu öğreniyoruz. Aşağıya aktığımız bu koşmasından, Kurbanî'nin burada "mat" kaldığı anlaşılıyor. Hece vezninin 11'li kalıbıyla söylenmiş olan koşma, 6 + 5 şeklinde duraklanmıştır. Kafiye düzeni, x a x a/b b b a/c c c a şeklindedir ve üç "hâne" den ibarettir:

*Hicran geceleri gayğı çekmekden,
Elif gëddim eyri yaya dönübdü.
Bedesilin eşidentek sözlerin,
Yëgin ëtdim, ömrüm zaya dönübdü.*

*Uçuşur durnalar, sekir tëyhular,
Namerd adam galibliyin arzular,
Bulandı deryalar, hem daşdı sular,
Çaynağmaz bulaglar çaya dönübdü.*

*Biz de ~~şonag~~ olduğ Garslı Osman'a,
Yunis ~~te~~ mat galdıg behri-ümmana,
Kurbanî ~~der~~: dönsün bele zamana,
Göydeki ulduzlar aya dönübdü.⁸*

Âşık şâirlerin yâr/sevgili ile sohbetlerini dile getirirken "dedim/dedi" tarzını kullanmaları yaygındır. Azerbaycan sahası âşık şâirleri de, diyalog tarzındaki mısralarla örüllü bu tür şiirler yaratmışlardır. Kurbanî'nin bir koşması bu tarza güzel bir örnektir:

5. Bu konuda pek çok araştırma yapılmıştır. Burada sadece birkaç mühim araştırmacıyı zikretmeyi uygun buluyoruz: M.Fuad Köprülü, P.Naili Boratav, Hamid Araslı, Şükrü Elçin, Tura Mirzaev, K.Maksetov, Mirali Seyidov, Yunus Aliyev, E.Musaev, S.Taştemirov, Muhtar Sagitov, H.Koroğlu, Alkey Margulan, E.D. Tursinov ve V.M.Jirmunsky gibi.

6. Paşa Efendiyev, *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatı*. Bakı, 1981; s.185.

7. AAES., s.19

8. AAES., s.49-50

*Dədim: Dilber, gətme, bir de danışağ,
Dədi: Söziñ yoğdu, behanedi bu!
Dədim: Bir nezer gul aşığı hañna,
Dədi: Eceb deñi divanedi bu!*

*Dədim: Əy vay, hañm yaman olubdu,
Dədi: Gəməñ bəlim kaman olubdu,
Dədim: Vallah, sinem məydan olubdu,
Dədi: Men bilmenem, həzanedi bu!*

*Dədim: Goy gözümə gürüm təllərin,
Dədi: Lazım dəyil, vəhşi güllərin,
Dədim: Sen bizimsən, biz de əllərin,
Dədi: Aldanmayın, biğanedi bu!*

*Dədim: Səne aşığı olan can budu,
Dədi: Sənin eşgin ahar bir sudu,
Dədim: Cavan ömrüm çürüyüb budu,
Dədi: Ebes sözdü, efsanedi bu!*

*Dədim: Gurbaniyəm yarıñ adına,
Dədi: Əle sensen düşən yadıma,
Dədim: Men ha yandım eşgin oduna,
Dədi: Şama yanan pervanədt bu!⁹*

Kurbani'nin, "dedim/dedi" tarzında söylemiş olduğu koşma hece vezninin 11'li kalıbıyla 6+5 duraklıdır. Kafiye düzeni x a x a / b b b a / c c c a / ç ç ç a / d d d a şeklindedir.

Âşık Abbas Tufarganlı, Azərbaycan âşık şairleri arasında adı dilden dile dolayan ünlü bir şâirdir. Hayatı, doğumu ve ölümü hakkında bilinenler pek azdır. "Abbas-Gülgez" destanından anlaşıldığına göre, XVI. asrın sonlarıyla XVII. asrın başları arasında, Şah Abbas devrinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Şiirlerinin bir kısmında, "Gul", "Şikeste" ve "Bikes" tapşırma/mahlaslarını kullandığı sanılmaktadır. Bir şiirinde "Tufarganlı" olduğunu söyler. Aşk, ayrılık, gurbet, vatan ve yakınma en çok işlediği temalar arasındadır. Gerayli, koşma, tecnis, üstadnâme ve divanî türlerinde şiirler söylemiştir.

Tebrizli sevgilisinin sitemlerine muhatap olan Abbas Tufarganlı, yâr eline gide-meğini aşağıdaki geraylisiyle şöyle dile getirir:

*Həber aldım Tebrizdən,
Məni hərcayı çağladı.
Viran bağlar həzel oldu,
Didəlerim gən ağladı.*

*Bülbülem, dala gənəram,
Zəgerem, gümüş yənəram,
Ələ bu derdə yanarım,
Höryət söz məni dağladı.*

*Abbasam, yoğdu mekânım,
Şene ğurban şirin canım,
Ölkemizde Peri Hanım,
Sidğimi mövla bağladı.¹⁰*

Azerbaycan âşıkları arasında aşktan, sevgiden, ayrılıktan söz eden lirik, oynak ve akıcı üslûptaki şiirler "gerayli" diye adlandırılmaktadır. Anadolu âşık şâirlerinin semaflerine benzerler. Hece vezninin 8'li kalıbıyla yaratılan bu şiirler üç ile beş bend/hâne uzunluğunda olur. Kafiye sistemi, koşma ile aynıdır. Mısralar 4+4 duraklı veya duraksız olur. Şâir, mahlas/tapşırmasını şiirin son hânesinde verir. Âşık Abbas Tufar-ganlı'nın yukarda vermiş olduğumuz geraylisinde sözü geçen hususiyetleri görebilirsiniz.

Sarı Aşık, Azerbaycan sahasında yarattığı bayatılarla şöhret bulmuş bir âşık şâirdir. Hayatı hakkında bilinenler, bayatılarından ve macerasını anlatan "Yahşi ve Aşık" adlı destandan edinilen bilgilerden ibarettir. Âşık şâirin, XVII. asırda yaşadığı tahmin edilmektedir. Bayatılarının yanı sıra, koşma ve tecnis türlerinde de şiirleri vardır. "Yahşi ve Aşık" destanına göre, Sarı Aşık, Yahşi adında bir kızı sever. Fakat, sevdiği kızı Yaman adlı bir zengine vermek isterler. Bunu duyan Yahşi, haberi Sarı Aşık'a ulaştırmak için evlerinin bulunduğu bayıra çıkıp şu bayatı'yı yüksek sesle söyler:

*Aşık, aşın bişdi gel,
Bişib yere düşdü, gel!
Yahşi günün yoldaş,
Yaman güne düşdü gel.¹¹*

Yahşi Hanım'dan çok uzaklarda bulunan Aşık Sarı, sevgilisinin sesini duyar ve hemen onun yanına koşar. Fakat, geç kalmıştır. Yahşi, sevgilisinin hasretine dayanamaz ve ölür. Sarı Aşık, sevgilisine ulaştığında o, artık hayatta değildir. Onun mezarı başında feryad edip ağlamaya başlayan âşık, sevgilisinin hasretine dayanamaz, kalbi alevlenir ve o da orada ölür. Vasiyeti üzerine kendisi, başı sevgilisine dönük olarak yanına defnedilir.¹² Mezarı Laçın Kasabasına bağlı Gülebürt Köyündedir. Bayatılarından bir kaçını aşağıda veriyoruz:

*Aşığam su dayandı,
Sel geldi, su dayandı.
Özümi suya vurdum,
Odumdan su da yandı.¹³*

*Men Aşığam ğank gül
Ğank sevin, ğank gül.
Yemiş bülbül bağrını,
Çıkmış ağzı ğank gül.¹⁴*

10. AAES., s.60

11. Vagif Veliyev, *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*. Bakı, 1970; s.171

12. Vagif Veliyev, *a.g.e.*, s.171

13. Aynı yer, s.173

14. Aynı yer, s.173

*Men Aşığ tike-tike,
Kes bağrım tike-tike.
Ölende yar ağlasın,
Kefenim tike-tike.*¹⁵

*Buğarı gurum saşlar,
Od yanar, gurumsa ağlar,
Aşığ dër, er libasın
Gëymesin gurumsaşlar.*¹⁶

Azerbaycan bayatları Anadolu manileriyle aynı hususiyetlere sahiptir. Hecenin yedili kalıbrıyla, 4+3 duraklı veya duraksız söylenirler. Bayatılar, daha çok "elemi", "ezizinem" ve "men aşığ" gibi ifadelerle terennüm edilmeğe başlanır. Kafiye düzeni, manilerde okduğu gibi, a x a x a şeklindedir. Cinaslı olanları ustaca tertip edilmiş bayatılar olarak değerlendirilir. San Aşığ, yarattığı bayatılarda cinası en iyi kullanan âşık şâirlerden biri kabul edilir. Şâirin koşma türünde söylemiş olduğu şiirlerden birini örnek olarak veriyoruz:

*Eyibdi gëddimi şaşların tağı,
Gësd ëleyib şirin cana gözlerin.
Bu gëder şuh bahıb aşığ öklürme,
Heyifdi batmasın gëna gözlerin.*

*Camakn şö'lesi güneşden e'la,
Seni gören nece olmak mebtelâ?
Gënzeyi-celladın, hedengın beka,
Rehm ëlemez heç insana gözlerin.*

*Gözelliğde sensen bu gün yegane,
Canım gurban okun sentek cenane,
Yıhar Aşığ ëvin, ëler virane,
Dolananda her bir yana gözlerin.*¹⁷

Azerbaycan sahası âşık şairleri arasında **Hasta Kasım**, lirik ve nasihatâmiz tarzda yarattığı şiirlerle şöhret kazanmıştır. Şiirlerinden birinde "Tikmetaş" olduğunu belirten şâirin, XVIII. asırda yaşadığı tahmin edilmektedir.¹⁸ Güney Azerbaycan'ın Tikmedaş köyünden olduğunu belirttiği parça şöyledir:

*Heste Gësim Tikmedaş,
Eli ganih, gözü yaşlı,
Gölden çışdı, yaşlı başlı,
Silkindi sonakır kimi.*¹⁹

15. Aynı yer, s.174

16. Paşa Efendiyev, a.g.e., s.192

17. AAES., s.90

18. Aynı eser, s.93

19. Paşa Efendiyev, a.g.e., s.193

Hasta Kasım/Heste Gasım hakkında tasnif edilmiş bir destanı M.Mahmudbeyov Tircan Köyü âşıklarından Aşığ Oruç'tan derleyip, "*Molla Gasım*" destanı başlığıyla "*Kaspi*" Gazetesinin 1895 yılında yayınlanan 137 sayılı nüshasında neşretmiştir. Destanda yer alan hadiseler Tikmedaş köyünde cereyan eder. Dikmetaş köyü beyi Alhan'ın kızı Melek Sima'ya âşık olan Heste Gasım, sanatı, akli, tedbiri, hazırcıvaplığı ile çevresinin dikkatini çeker. Devrin hükümdarı Nadir Şah bile onu takdir eder. Zamanın birçok âşığı ile deyişme/atışmaları olmuştur. Onun Lezgi Ehmed ile atışmaları/deyişmeleri, adıyla bağlı destanında yer almıştır. Heste Gasım, bu deyişmeden, sorduğu bir "*gıfılbend*"i Lezgi Ehmed'in açamaması üzerine galip çıkar.²⁰

Dünyanın gelip geçiciliği, kimseye kalmıyacağı düşüncesi sözlü anlatım geleneği temsilcilerinin, âşık şâirlerin en çok işledikleri temalardan biridir. Dede Korkut boy-larında, Korkut Ata, hemen her boyu boyladıktan sonra, "*yöm*" verirken, bu konuya temas eder. Hasta Kasım'ın bir geraylısında, dünyanın fâniliğinden söz ederken, deyiş tarzı yönünden Korkut Ata üslûbunu devam ettirdiği hissedilir. Hasta Kasım'ın sözü geçen geraylısını aşağıya alıyoruz:

*Gel bir senden heber alım,
Süleyman'dan galan dünya.
Ezeli gül kimi açıb,
Ahrında solan dünya.*

*Dè görüm neye talıbsan,
Dersini kimden alıbsan?
Nêçe min yol boşalıbsan.
Nêçe min yol dolan dünya.*

*Heste Gasım galıp naçar,
Bu sirri bes kimler açar?
Gelen gonar, gonan köçer,
Hey salarsan talan dünya.²¹*

Hasta Kasım, mizahî üslubü da başarıyla kullanmış âşık şâirlerdendir. İsfahan şehrinde, uğradığı bir berberin acemice traşına çok kızar ve onu alaya alır, hicveder. Hecenin sekizli kalıbıyla söylenip geraylı düzeninde kafiyelenmiş olan "*Dellek*" Berber/hicviyesi şöyledir:

*İsfahan'da bir dellek var,
Baş gırhanda zol çıharır.
Etinden az-az götürer,
Derisini bol çıharır.*

*Ayağını goyur goşa,
Ulgücünü çekir daşa,
Zerbi ële gelir başa,
Tikmedaş'a yol çıharır.*

20. Aynı yer, s.194

21. AAEŞ., s.94

*Bir fetesi vardır b zden,
Durub gelir seher t zden,
Yarı haĝın alıb bizden,
Y ne acı dil  ıĝarır.*

*Ulg c n   apışdırır,
Suyu tasdan ĝapıřdırır,
Kesir, pambıĝ yapışdırır,
Başımızdan kol  ıĝarır.*

*Bu usta n ce ustadı,
Hemiře g z  tasdadı.
Heste Ğasım can  stedi.
Ele bilir pul  ıĝarır.²²*

 ukurova'nın  nl  saz şâiri, âşık'ı Karacaoĝlan, Azerbaycan sahası T rkleri arasında da  ok sevilmif, şiirleri dilden dile, nesilden nesile dolaşmıştır. Onun şiirlerinin bir  oĝunun varyantı Azeri T rkleri arasında tespit edilmiştir. Ařaĝıda, "geraylı"/g zelleme t r nde s ylediĝi ve Azerbaycan'da tespit edildiĝi anlaşılan şiirlerinden bir-iki  rneĝi veriyoruz:

*Ala g zli nazlı dilber,
Vahtın k  er d medim mi?
G zlerin cellad yaĝıdır,
Ğanım i er d medim mi?*

*Baĝ bu ĝařa, baĝ bu g ze,
Canım ĝurban olsun size,
Yaĝasız k ynekler bize,
Felek bi er d medim mi?*

* aracaoĝlan merdilen,
Iřim yohdu namerdilen,
Felek meni bu derdilen,
Salıb k  er d medim mi?²³*

Tabiatın canlanması, bahar-yaz aylarının gelmesi Karacaoĝlan i in zamanların en g zeli ve sevindiricisidir. O, bu y zden H da'ya ş kredip duygularını ş yle dile getirir:

*ř k r olsun o H da'ya,
Y nice yazlar gel yir.
Muřtuluĝ şene s y dler,
K lgene ĝızlar gel yir:*

*Gelir bir b l k g y ekler,
Aĝ  zde ĝara bir ekler,
Baĝ ada elvan  i ekler,
Dermeye nazlar g le yir.*

22. Aynı eser, s.97

23. AAES., s.121

*Gelir bir bölük gözeller,
Ağ üze inci düzeller.
Bağçada elvan hezeller,
Döşenin, nazlar geleyir.*

*Gelir ah, yatmalı çağlar,
Gül reyhan gonçalı bağlar.
Çarşıdaki garlı dağlar,
Yol verin nazlar geleyir.*

*Garacaoğlan dilek diler,
Yaylıg alib gözün siler.
Kafirden galma körpüler,
Berk durun, nazlar geleyir.²⁴*

Aşık Valeh, XVIII. yüzyılda yaşamış üstad âşıklar arasında yer alır. Hayatı hakkında pek malumat yoktur. Âşık şâirlerin, şiirlerinden hareketle hayatı hakkında tasnif etmiş oldukları "*Valeh-Zernigar*" destanından anlaşıldığına göre, Karabağ âşıklarından Samed'in çırağıymış. Onun "*icaze*"si ile Derbend'e gitmiş ve orada âşık Zernigar ile deyişmiş, onu bağlamış ve alıp vatanına dönmüştür.²⁵ Şiirlerinden, onun mükemmel dinî tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Klasik edebiyattan ve tarihten haberdar olduğu eserlerinde kendini göstermektedir. Âşık Valeh'in "*Cahanname*" adlı şiiri, onun, belirtmiş olduğumuz hususiyetlerini gösteren güzel bir eseridir.²⁶ Eserleri henüz ciddi bir tedkikten geçmemiş bulunan Aşık Valeh'in şiirlerinden bazı örnekleri aşağıya alıyoruz. Sevgilisi için Karabağ'dan yola düşen âşık şâir, Şirvan şehrine ulaşır:

*Garabağ'dan sefer êtdim,
Mülkü Şirvan'a men geldim.
Mecnun tek düşdüm sehraya,
Deli-divana men geldim.*

*Şamañı şehrine yêtdim,
Ecabiy seyriler êtdim.
Daşkesen Gedyi'n ötdüm,
Haki rizvana men geldim.*

*Hoşdu Cevanı Yaylağı,
Soyuğ sular, ter bulağı,
Bahar fesli gelin çağı,
Eceb hendana men geldim.*

*Men Valeh'em, Zernigar'a,
Sığındım pervediğara,
Canımı saldı odlara,
Mişli pervane men geldim.²⁷*

24. Aynı eser, s.123-124

25. Aynı eser, s.125

26. P.Efendiyef, a.g.e., s.196-197. Sözü geçen şiirin tamamını bulamadığımız için okuyucuya aktaramadık.

27. AAES., s.127

Ancak, sevgilisiyle sohbet sırasında Aşık Valeh, onu küsdürür ama bir türlü niye küstüğünü de anlayamaz. O zaman sazına el atar ve sevgilisine seslenir:

*Durum dolanım başına,
Aşığından küsen dilber!
Üzümlü sürtüm ayağına,
Ne men dinim, ne sen dilber!*

*İtirmişem meralımı,
Bir sinesi yaralımı,
Gündüz sebri geranımı,
Gece yuğum kesen dilber!*

*Bu ne adetti insanda,
İhtiyar goymadı canda,
Bu zulm olmaz müselmanda,
Kafermisen, nesen, dilber!*

*Görmedim men sen tek yağı,
Sineme çekmisen dağı,
Gara geyim men, sen ağı,
Gören deşin usan, dilber!*

*Vahel ezelden bey idi,
Galşarın geddini eydi,
Men ne dedim seña deydi?
Bu men dilber, bu sen, dilber!²⁸*

Aşık şâirlerin en vefalı yoldaşları sazlarıdır. Bu yüzden onu, sık sık şiirlerine konu ederler. Aşık Valeh de sazını seven, onu öven ve kem gözlere ve sözlere karşı koruyan bir şâirdir. "Saz" ile ilgili koşması buna delildir:

*Telli sasım, seni menden eyleyen,
Ömür boyu bu alemde har olsun.
Gelmesin baharı, açmasın gülü,
Feryad etsin, gelbi ahü zar olsun.*

*Kimsesi olmasın gelbin dindire,
Yéddi yérden başı kécşin kendire,
İstekli bakası düşsün tendire,
Könül mülkü boran olsun, gar olsun.*

*Yüz il heste yatsın, cismi ölmesin,
Üreyi şad olub, üzü gülmesin.
Hekimler, Loğmanlar derdin bilmesin,
Gözleri kor, gulagları kar olsun.*

*Âşık Vahel ne belaya tuş oldu,
Bahar fesli çoğun, boran, gış oldu.
Sersem etdi seri çaşğınhuş oldu,
Namerde nifreti êlde car olsun.²⁹*

28. Aynı eser, s.128

29. Aynı eser, s.135

XVIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Azerbaycan âşıklarından bir diğeri de Han Çoban'dır. Hayatı hakkında bilgi pek azdır. Halk nağmesine benzeyen "Saramı" redifli müstezadı ile tanınır. Han Çoban'ın şiirleri'nin büyük bir kısmı hafızalardan silinip gitmiş olduğu için arkada pek az eseri kalmıştır. Onun adıyla bağlı "Han Çoban" destanı, kendisinin hayatıyla ilgili olduğu kadar Ebülgasim Nebatî'nin hayatı ve yaratıcılığı ile sesleşmektedir.³⁰ Destanın musannifi muhtemelen Ebülgasim Nebatî adındaki âşık şâirdir. Aşağıda, onun günümüze ulaşan şiirlerinden bir-iki örnek veriyoruz:

*Bir iyid ki derde düşe,
Derd elinden yata bilmez,
Ğabağında min ov geze,
Heç birine ata bilmez.*

*Hağğ derğahı ayaz imiş,
Camalı gün, beyaz imiş,
Felek ne hiylebaz imiş,
Heç kes onu tuta bilmez.*

*Han Çoban'am Azarbar'dan,
Bağçalarım doldu bardan,
İyid ğalsa ger ğatardan,
Tay-tuşuna çata bilmez.³¹*

Han Çoban'ın yukarıdaki geraylısından Arazbar kasabasından olduğu anlaşılıyor. Onun "Sara" adlı güzel kız için söylemiş olduğu ünlü müstezadı bir faciayı dile getirmektedir:

*Arpa Çayı aşdı, daşdı,
Sel Saramı götdü, ğaşdı,
Sara gözel, ğelem ğaşdı,
Aparı sèller Saramı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Yüz atlıydı, çışdı düze,
Bıçağ batsın yaman göze,
Sağrı başmağ suda üze,
Aparı sèller Saramı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Arpa Çayı derin olmaz,
Ahan sular serin olmaz,
Sara kimi gelin olmaz,
Aparı sèller Saramı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Arpa Çayı meni aldı,
Aparı deryaya saldı.
Cilou darım dalda ğaldı.
Aparı sèller Saramı,
Bir ala gözlü balamı!*

30. Aynı eser, s.144

31. Aynı eser, s.145

*Men bu bağa girmemişem,
Gonça gülün dermemişem,
Men Saranı görmemişem,
Apardı sèller Saranı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Olduğ eceb günü gara,
Derdimize yoğdu çara,
Sara hesret galdı yara.
Apardı sèller Saranı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Ğaldı bu sinemde dağın,
Oldürdü meni ferağın,
Oldu gara toy otağın,
Apardı sèller Saranı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Adağın gözler yolunu,
Boynuna salsın gölunu,
Su aldı sağı solunu,
Apardı sèller Saranı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Düyünü tökdüm gâzana,
Ğaynadı galdı azana,
Elac yoğ Allah yazana,
Apardı sèller Saranı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Arpa Çayı ada gelir,
Kor yengeler dada gelir,
Sağrı başmağ suda gelir.
Apardı sèller Saranı,
Bir ala gözlü balamı!*

*Gèdin dèyin Hân Çoban'a,
Gelmesin bu il Muğan'a,
Muğan batıb' nahağ gana.
Apardı sèller Saranı,
Bir ala gözlü balamı!³²*

Azerbaycan âşık şâirleri arasında, hayatı hakkında malumat sahibi olmadığımız bir çok kimse vardır. Bunlardan biri de XVIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Dellek Murad'tır. Günümüze ulaşan birkaç şiirinden, onun, devrinin usta âşıklarından biri olduğuna kanaat getirilmiştir.³³ Şiirlerinden bir tanesini örnek olarak veriyoruz:

*Derdü gemin erbabıyam,
Derdler menden irad olmaz.
Günde min-min heyal èyler,
Menim könlüm bir şad olmaz.*

32. Aynı eser, s.145-146

33. Aynı eser, s.147

*Göye çekse baş tayalar,
Felek onu tüz payalar,
Her küling çapmaz gayalar,
Her iyidden Ferhad olmaz.*

*Derviş olan bahmaz pusta,
Uslu olan olar usta,
Güvenme bivefa dosta,
Bivefadan imdad olmaz.*

*Seher bağın eser badı,
Dostundan iste imdadı,
Mövlam yaradıp muradı,
Heç kes Dellek Murad olmaz.³⁴*

Hayatı hakkında bilinenler üstad âşıkların anlattıklarına dayanan şâirlerden biri de Varhiyanlı Aşig Mehemed'dir. XVII. yüzyılda doğduğu sanılan şâir, XIX. yüzyılın başlarında 65 yaşında iken ölmüş. Devrinin bütün saz havalarını bilip çalarmış. Üstadname, mühemmes, divanı, gıfılbend ve hicivler söylemiştir.³⁵ Ayrıca koşma ve geraylı türünde söylediği şiirleri de vardır. Onun, "Dedin/Ne Dedi" tarzında söylemiş olduğu koşma, "Dedim/Dedi" tarzına yeni bir nüans kazandırmıştır. Bu şiirini buraya kaydediyoruz:

*Men seni gönderdim şalam duayla,
Erzi-halım yara dedin, ne dedi?
Ömrüm şara keçdi, yene ah-vayla,
Çeken intizara dedin, ne dedi?*

*Özü el çekmedi zövgü-sefadan,
Men de şurtuldum cövrü-cefadan
Bes ne için döndü ehdı-vefadan?
Sen o bilşara dedin, ne dedi?*

*Mehemmed'em, derde çara bilmese,
Ağlar iken didem yaşın silmese,
Men de ölleş yardım derman gelmese,
Bes derdime çara dedin, ne dedi?³⁶*

Azerbaycan âşık şâirleri arasında büyük şöhrete sahip sanatkarların başında Aşig Peri gelir. Karabağ şâirleri ve âşıkları arasında Mehemedbey Aşig, Cefergulu Han Neva, Mirzecan, Mirze Hasan Mirze gibi, bir çok şâirle deyişmiş, çok zaman bunları bağlamış, mat etmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen âşığın, 1834 yıllarında vefat ettiği sanılmaktadır. Şiirleri çeşitli zamanlarda yayınlanmıştır.³⁷ Onun, Mirzecan'ın vefatı dolayısıyla söylemiş olduğu ağıtı buraya alıyoruz:

34. Aynı eser, s.148

35. Aynı eser, s.152

36. Aynı eser, s.158

37. Aynı eser, s.220

*Dünya, senin è'tibarın yoğ imiş,
Bir heber vèr, Mirzegan'ı nèyledin?!
Nèçe beylerle, nèçe han ile,
Göftarı hoş, ehli-canı nèyledin?!*

*Nèçe şeher üste eeng édib savaş,
Cari olub sèl yèrine ganlı yaş,
Felek, ètdin taci-tehtini taraş,
Nöker, naib, hanımanı nèyledin?!*

*Puç dünya, sende bir yarıyan hanı?
Günbegün artırdı şöketi, şanı,
Tiflis'in sağ eli, serdarın canı,
Viran goyub Dağstan'ı, nèyledin?!*

*O felekdi, düyün yèri dađlayan,
Ezeli şad olub, sonra ağlayan,
Sinesinde şe'ri, kitab bağlayan,
Sahibi-huş, göherkani nèyledin?!³⁸*

Aşık Alı/Âşık Ali Azerbaycan'ın Göyçe kasabasının Kızılving köyünde doğmuştur. Yaşadığı zamanı, 1801-1911 olarak belirlemektedirler. Genç yaşlarda aşıklığı etmeğe başlayan şâir, saz çalmakta ustaymış. Koşma, geraylı, tecnis, mühemmes, divani türlerindeki şiirleri dikkati çeker. Hayatı hakkında iki destan tasnif edilmiştir. Bunlardan biri, "Aşık Alı ve Esmer", diğeri "Aşık Alı'nın Türkiye'ye Seferi" adlarını taşır. Sonuncu destandan, şâirin Anadolu'ya geldiği, buralarda dolaştığı anlaşılmaktadır.³⁹ Türkiye seferine çıkarken, Aşık Alı, dostlarına şöyle seslenir:

*Çoh-çoh salam-dua gohum-gardaşa,
Bilesiniz ađ-Osman'a gèdirem.
Bir dilek diledim şahlar şahundan,
Sıgınmışam o sübhana gèdirem.*

*Alışır sinemde şemli ateşim,
Düşende yadıma dostum, sirdaşım,
Gözlesin yolumu yarım, yoldaşım,
Size verib bir nişana gèdirem.*

*Aşık Alı gezir İrani-Turan,
Uğruma açığıdı tamam her bir yan,
Mene ğardaş oldu Aşık Durahan,
Yoldaş olub göherkani gèdirem.⁴⁰*

Aşık Hüseyin Gurbanoglu Şemkirli, 1811 yılında Şamhor kasabasının Gapanlı köyünde doğmuştur. Rivayetlere göre, âşık şâir, Gazah kasabasının Dağ Kesemen köyünde oturan Sarılar neslindenmiş ve 1891 yılında, yayladan Aran'a göçederken, Gedebey kasabasının Gala köyünde ölmüştür. Yirmi yaşlarında âşıklık sanatına inti-

38. Aynı eser, s.222-223

39. Aynı eser, s.287

40. Aynı eser, s.289

sap etmiş olan Şemkirli Aşık Hüseyin, ömrünün elli seneden çoğunu bu işle geçirmiştir. Devrinin üstad âşıklarından kabul edilen şâir, Aşık Elesger ile de dostluk etmiş ve onunla deyişmiştir. Aşık Hüseyin, rivayete göre, Alabaşlı köyünde yaşamış olan Mecnun tehellüslü / tapşırma / mahlaşlı, Keble Bağır adlı bir demircinin çırağı olmuş ve âşıklık sanatını ondan öğrenmiştir. Usta âşık, Mehmed Borçallı, Çardahlı Aşık Mikiş, Seyfelli Aşık Penah gibi bir çok âşık şâir yetiştirmiştir. Pek çok şiir yaratmış ve bunların yanı sıra üç tane de destan tasnif etmiştir.⁴¹ Ayrıca, "Zarınca", "Zeynalabdini", "Sarayı", "Şemkir Güzellemesi" ve "Aşık Hüseyin" adlarını taşıyan bir çok saz havasını yarattığı söylenen Şemkirli'nin bilinen destanı "Reyhane" adını taşır.⁴²

Azerbaycan âşıklarının deyişmelerine bir örnek olmak üzere, Şemkirli Aşık Hüseyin'in Aşık Elesger ile atışmalarının bir bölümünü buraya alıyoruz:

Aşık Elesger :

*Hercayının, dübümezin ucundan,
Döne-döne men ziyana düşmüşem.
Doymağ olmaz gözellerin buyundan,
Pervane tek yana-yana düşmüşem.*

Aşık Hüseyin :

*Gırklar piri özü vèrib dersimi,
Şair cergezinde sana düşmüşem,
Arif meclisinde, alim yanında,
Nèçe defe imtihana düşmüşem.*

Aşık Elesger :

*Dövletim çoğ oldu, gıymadım pula,
Kor oldu gözlerim, yapışdım dula,
Ne ölüür, ne itir canım gurtula,
Mecnun teki biyabana düşmüşem.*

Aşık Hüseyin :

*Bir zaman elimde zil, bem.saz oldu,
Gözeller benimle üzbeüz oldu,
Suyum artıg geldi, tozhatoz oldu,
İndi de yumşalıb una düşmüşem.*

Aşık Elesger :

*Elesger kèçibdi namus, arından,
Alem yata bilmez ahu-zarımından,
Boşasam, gòrhuram oğlanlarımdan,
Boşaya bülmerem, gana düşmüşem.*

Aşık Hüseyin :

*Özüm aşık olub gezirem èlde,
Galdı hasret gözüm ebrişim tèlde,
Elesger danışam teşbih timsalda,
Hüseyin dèyer: yaman dona düşmüşem.⁴³*

41. Aynı eser, s.299

42. Paşa Efendiyef, a.g.e., s.203

43. AAES., s.317-318

Aşık Musa, XX. yüzyılın başlarında vefat ettiği rivayet edilen Azeri âşık şâirlerindedir. Göyçe kasabasının Ağkilise köyünde yaşamıştır. Şiirlerinden pek azı ele geçmiştir. Bir kısım şiirlerinin ise diğer şâirlerin şiirlerine karıştığı sanılmaktadır.⁴⁴ Aşık Musa'nın "Telli Sazın" redifli şiiri, onu horlayanlara savunmasıdır:

*Mecüsleri abad èyeler,
Ne günahı tèlli sazın?
Melül könüller şad èyeler,
Ne günahı tèlli sazın?*

*Yèki şecer, yèki demir,
Ara vurmur, yalan dèmir.
And içmeyir, rüşvet yémir,
Ne günahı tèlli sazın?*

*Fikrini vérmir geleme,
Zülüm èylemir aleme,
Pulunu vérmir selème,
Ne günahı tèlli sazın?*

*Yoldan çışıb, yolun azmır,
İblis kimi ara pozmur,
Molla kimi cadu yazmır,
Ne günahı tèlli sazın?*

*Musa vesfin söyler saza,
Ruh vérir geline, gıza,
Ohşamır o şeyid baza,
Ne günahı tèlli sazın?⁴⁵*

Türk şiir sanatının, Azerbaycan sahasında yaşayan sözlü gelenek temsilcilerinin kısa biyografileriyle eserlerinden muhtelif örnekler vermek suretiyle, onları Türkiye okuyucusuna tanıtmak bu makalenin amacıydı. Ancak, sayısız âşık şâiri ve onların eserlerinden seçilmiş örnekleri tek bir makale içinde tanıtmamanın imkânı olmadığı da âşikârdır. Bununla beraber, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız âşık şâirlerin ve eserlerinden seçilen örneklerin, Azerbaycan sahası âşıkları hakkında bir fikir vereceği ümidindeyim.

44. Aynı eser, s.337

45. Aynı eser, s.339